

UDK: 821.512.133-31 + 82(091)

Feruza QURBONOVA,

“TIQXMMI” Milliy tadqiqot universitetining Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar instituti o'qituvchisi
E-mail:feruzaq42@gmail.uz

DSc, professor S.Zokirova taqrizi asosida

CURRENT RESEARCH IN UZBEK NOVELTY

Annotation

Literature has always considered its noble mission to glorify beauty, goodness and enlightened feelings, to be an expression of the divine spirit. We are a great nation with a high literary and spiritual reserve, and we do not give in to moral threats and lack of talent.

Key words: Human psyche, virtue, psychological, character, character.

СОВРЕМЕННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЗБЕКСКОЙ НОВИНКИ

Аннотация

Литература всегда считала своей благородной миссией прославление красоты, добра и светлых чувств, выражением божественного духа. Мы великая нация с высоким литературным и духовным резервом, не поддающаяся моральным угрозам и бездарности.

Ключевые слова: Психика человека, добродетель, психология, характер, характер.

O'ZBEK ROMANCHILIGIDAGI BUGUNGI IZLANISHLAR

Аннотация

Adabiyot hamisha go'zallik, ezgulik va nurafshon hislarni tarannum etish, ilohiy ruh ifodachisi bo'lishni o'zining ezgu missiyasi deb bilgan. Biz adabiy-ma'naviy xazirasi yuksak, ma'naviy tahdid va iste'dodsizlikka yon bosmagan ulug' xalqimiz.

Kalit so'zlar: Inson ruhiyati, ezgulik, psixologik, fe'l-atvor, xarakter.

Psixologik portretda muallifning asosiy diqqat-e'tibori qahramon xarakterini ochadigan, o'y-kechinmalarini ifodalaydigan qabariq (noyob) detalga qaratiladi. Obrazni psixologik va axloqiy-ma'naviy mazmun bilan to'ldiradigan bunday detal portretda o'ziga xoslik kasb etadi. U orqali qahramonning psixologik belgilari aniqlashga intiladi. Badiiy asar kayfiyatining inson ruhiyatiga bevosita va bilvosita ta'siri badiiy mushohada teranligi hamda badiiy estetik salohiyatining ichki qonuniyati bir butunlikda uyg'unlashib talqin etilishi yozuvchining yutug'i hisoblanadi. Adib qahramon ruhiyatini tahlil qilar ekan, har bir personaj yashashdan maqsad va ma'no qidiradi. O'lo' tomonidan buyirilgan farz va amallarni ikki dunyo mezonidan kelib chiqib baholaydi va baholi qudrat bajaradi, shunga ko'ra romanda psixologik, falsafiy va ilohiy tushunchalar badiiy umumlashma mazmun kasb etadi.

Chorak asr davomida tarix va inson munosabatlarini idrok va ifoda etish tamoyillari tamomila o'zgardi. Badiiy haqiqat ijtimoiy-siyosiy hayot tasviridan ustun qo'yilib, Arastu davridayoq tasdig'ini topgan mavqei egalladi. Endilikda, personaj aksariyat sho'ro romanlarida kuzatilganidek, voqelikka ilova emas, balki o'z o'y-xayol va xatti-harakati bilan tirik inson sifatida xolis tasvirlana boshladi.

Boshqacha aytganda, alohida shaxs borlig'i ijtimoiy voqelikdan ko'ra murakkabroq hodisa va uni tushunish va izohlash muhim ekanini poetik idrok etila boshladi. Globallashuv davri shiddati ta'sirida o'z milliy qiyofasidan ayirilib qolmaslikka intilayotgan kishilar ruhiy intellektual olami, tuyg'ular dunyosini ko'rsatishga ehtiyoj ortdi. Nuqul kitobxoniga o'rnatilgan bo'lish va unga yo'l-yo'riq ko'rsatish missiyasini tashuvchi, ammo o'z shaxsiy hayoti, insoniy tuyg'u-kechinmalaridan mahrum trafaret adabiy qahramonlar inkor etildi.

Bu hol badiiy nasrga kundalik turmushning adoqsiz ikir-chikirlariga o'ralashib yashayotgan – el qatori oddiy odamlar obrazini olib kirdi. Polvon, usta, duradgor, cho'pon, dehqon, qorovul, farrosh, hatto qishloqdan shaharga kelib biror ijtimoiy mavqe egallay olmagani, ammo millat ruhini tashuvchi o'zini anglab, odamlar orasidagi o'rni topib olishga intilayotgan, Q.Yo'ldoshev ta'biri bilan aytganda, “qahramon bo'lmagan qahramonlar” tasviriga ham e'tibor ortdi. Aslida, chinakam roman kundalik turmush ikir-chikirlari bilan qanoat tuyishi mumkin emas. Bunda u o'zining ijtimoiy zalvori, ya'ni millat fikriy-hissiy qamrovini belgilash missiyasidan mahrum bo'ladi.

Muhammad Salomning “Katta xonadon” romani ham millat kishilari turfa qiyofalari, betakror fe'l-atvorini haqqoniy tasvirlagani, xarakterlar yorqinligi, o'zbekona turmush tarzi ichdan nurlantirilgani, hayotiy ekani bilan muayyan estetik qimmat kasb etadi. Bizningcha, bir xonadon muhitining betakror tasvirlari shu oila inson va jamiyatni

anglash modeli ekanini ko'rsatadi. Zotan, adibni tashvishga solayotgan bosh omil milliy o'zlikni asrab qolish muammosidir. Umuman, dunyo adabiyotida namoyon bo'layotgan janriy sinkretizm hodisasi mustaqillik davri o'zbek romanlari qiyofasini belgilovchi muhim faktordir. S.Meliyev ta'kidlaganidek, biz dunyo uchun faqat o'zligimiz va o'zbekligimiz bilan qadrlimiz, qiziqarlimiz.

Zotan, adabiyot hamisha go'zallik, ezgulik va nurafshon hislarni tarannum etish, ilohiy ruh ifodachisi bo'lishni o'zining ezgu missiyasi deb bilgan. Biz adabiy-ma'naviy xazirasi yuksak, ma'naviy tahdid va iste'dodsizlikka yon bosmagan ulug' xalqimiz. Milliy adabiyotimiz nafaqat mazmun zalvori, balki shakliy-uslubiy go'zalligi, ezgulik hamda nafosat ifodasiga ehtiyojmand kitobxonlari bilan barcha davrlar talotumlaridan omon chiqib, insoniyat estetik xazinasini boyita olgan.

Shunday ekan, o'zbek romanchiligidagi bugungi izlanishlar o'z ijobiy samaralarini berishi aniqlanadi. Romanchilikdagi izlanishlar muammosi adabiy tanqidchilikda muayyan bahs-munozaralarga sabab bo'ldi. Bizningcha, san'at asari sifatida mustaqil borliq bo'lgan har bir romanni muallif badiiy falsafasi, odam va olamga munosabati, xayolot dunyosining qamrovi, hayotiy vaziyat-holatlarini baholash tarzi, roman kompozitsiyasi, xronotopi, poetik ifoda usullari, qahramon hissiy-intellektual dunyosida sodir bo'lgan evrilishlar e'tiqodiy asosi, badiiy tasvir vositalari nuqtayi nazaridan o'rganish lozim.

Mutaxassislar fikrlariga ko'ra, A.Qodiriy romanlarida yevropada “valter-skottcha” roman nomi bilan mashhur bo'lgan tarixiy romanchilikka xos strukturaviy xossalar seziladi. “XX asrning 30-yillarida “V.Skott romani” rus adabiyotiga kirib keldi va o'zi uchun yangi bo'lgan adabiy-poetik muhitga moslashdi, yangi sifat, xususiyatlarga ega bo'ldi” – deya yozadi bu haqda adabiyotshunos G'.Murodov. – A.Pushkinning “Kapitan qizi”, L.Tolstoyning “Urush va tinchlik” epik asarlarida “shotland sehrigari” (V.Skott nazarda tutilmoqda-N.S.) maktabining ijodiy ta'siri mavjud.

“V.Skott” romani tajriba va an'analar XX asr so'z san'ati, jumladan, Markaziy Osiyo tarixiy romanchilik tajribasida ham davom etdi. Abdulla Qodiriy, Sadridin Ayniy, Cho'lpon, Oybek epik ijodida bunday adabiy-badiiy vorislikni ko'rishimiz mumkin”.

Bu ilmiy axborotning mavzuimizga aloqador jihati shundaki, badiiy modifikatsiya hodisasining birinchi tarixiy omili – bu, adabiy an'ana hisoblanadi. Dastlab rus prozasiga ta'sir o'tkazib, Pushkin, Tolstoy tarixiy romanlari strukturasi shakllanishiga olib kelgan V.Skott an'analar G'.Murodov to'g'ri ta'kidlaganidek, o'zi uchun yangi bo'lgan adabiy-poetik muhitga moslashdi, yangi sifat, xususiyatlarga ega bo'ldi. Bu degani biron bir janr yoki janr komponentlari tashqi prozanasilik an'alarini milliy nasrchilik

shakllariga singdirgan holda o'zgacha shakl-mazmun hosil qilsa, turlansa, shakl-holatini o'zgartirsa, modifikatsiya hodisasi yuz bergan hisoblanadi. Bu holat nafaqat epik tur yoki roman janrida, shu bilan birgalikda boshqa tur va janrlar doirasida ham sodir bo'lishi mumkin.

Badiiy adabiyot tarixiy taraqqiyotning barcha bosqichlarida bir xil vazifani bajarib kelgan. U har qanday ijtimoiy-siyosiy tuzum, har bir jug'rofiy hududda o'sha xalqning ma'naviy-ruhiy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qilgan. Kishilardagi eng oliy umumbashariy qadriyatlar erk, adolat, odob-axloq, mehr-oqibat, darddoshlik, ma'rifatparvarlikni yoqlab, zulm, haqsizlik, jaholat va insonlik sha'niga nomunosib bo'lgan ochko'zlik, zulm-zo'ravonlik, xiyonat, qo'rqoqlik, yolg'on, kibr, maqtanchoqlikni qoralagan. Davr va jamiyat a'zolarining orzu-intilishlarini o'zida aks ettirgan badiiy adabiyot zamon bilan hamnafas o'z-o'zini isloh qilib kelgan.

Xalqning ruhiy, ma'naviy talabini qondirishni o'z oldiga maqsad qilgan badiiy adabiyot hayotni obrazli ifodalaganligi tufayli insonlar qalbiga yaqin. Shuning uchun ham xalqning ko'ngliga tez yo'l olgan. Xalq og'zaki ijodidan tortib mumtoz asarlargacha va hozirda yaratilayotgan eng sara badiiy ijod namunalari adabiy-estetik qiymati, xalq ma'naviy mulki sifatidagi nodir va noyobligi shu bilan izohlanadi.

Jadid adabiyoti yozuvchilari A. Qodiriy, Cho'lpon ijodida shakllangan adabiy an'analar mustaqillik davri adabiyotida yangicha mazmun-mohiyat kasb etadi. Jahon adabiyotining shakl va mazmun jihati bilan yangilagan asarlarga bo'lgan qiziqishning kuchayishi, adabiy tajribalarning o'zlashtirilish, ijodkor nigohining voqelikdan inson ruhiyatiga qaratilishi milliy nasrimiz tadrijiga olib keldi.

Odatda, romanda xalq va qahramon psixologiyasi o'rtasidagi munosabatlarni tasvirlash orqali ijtimoiy tuzum, davr, ma'naviy muhit, jamiyatda umuminsoniy va milliy qadriyatlarining qaror topishi aks ettiriladi.

XX asrda o'zbek adabiyoti, jumladan, milliy nasrda pandnoma-didaktika o'z o'rnini ijtimoiy muammolar bilan bog'liq voqelik tasviriga bo'shatib berdi.

Badiiy asarlarni tekshirishda germeneytik yondashuv usuliga o'tilishi davr taqozosi sifatida yuzaga keldi. Insonlararo munosabatlar, ular o'rtasidagi ziddiyat va qarama-qarshiliklar o'rnini inson botiniga qaratilgan, o'z-o'zi bilan kurashayotgan, kamchilik va nuqsonlardan xoli bo'lmagan, o'zini tanishga intilayotgan inson tasviri egalladi.

"Boqiy darbadar" romaniga atab maxsus tadqiqot yozgan adabiy tanqidchi R.Rahmat I.Sulton laboratoriyasiga xos bunday ijodiy dinamikani to'g'ri va nozik ilg'agan. "Boqiy darbadar" tasodif emasligini yozuvchi ijod biografiyasidan olingan aniq bir fakt bilan asoslagan, deb o'ylaymiz. Tanqidchi yozadi: "Bir vaqtlar "Munjo't" qissasidan keltirgan iqtibosimda mana bu fikr ham bor edi: Abad yoshlik xuddi abad qarilik singari mazmunsiz emasmi?"

Bu fikr Isajonning ijod dunyosidagi ildizi chuqur bir maysa edi, bu maysa eson-omon kattarib, ulkan daraxtga aylandi. Yozuvchi

keyinchalik yozgan katta asarlari, xususan, "Boqiy darbadar" romanida abadiy yoshlik, abadiy qarilik mavzusiga keng ko'lamda to'xtalgan. Isajonning nazarida abadiy yoshlik, aslida, abadiy qariligidir.

Professor A.Rasulov "Boqiy darbadar" romani haqida shunday fikrni aytadi: "O'tgan yuz yilning ulkan iste'dodlarning asarlari umuminsoniy G'oyalari tasvirlangani boisgina insoniyat nazarida qadru qiymatga ega bo'lgan edi. Adabiyotimizning keyingi avlodi asarlarida ana shunday umuminsoniy G'oya sezila boshlagani quvonarlidir. "Boqiy darbadar" romanida Isajon butun insoniyatning peshonasiga darbadar degan tamg'a bosgan, Tangri taolo yaratgan hudud-chegaralardan chiqishga uringanlar Etikdo'z qismati kabi, qarq'ish oqibatida olamda bemaqsad va mangu daydiy-tentirab yurish ekanini (va mangu bo'lmagan shu yorug' olamning oxirida yana mudhishroq bir hukmga ro'para kelishini) ko'rsatgan bo'lsa, "Ozod" romanida yozuvchi "Dunyoning yuksalishi behuda, insonning o'zining ruhiy yuksalishi muhim" degan g'oyani ilgari suradi".

Roman kompozitsiyasi mana shu uchta syujet liniyasini umumlashtirish, yozuvchining Boqiy Darbadar haqidagi yirik falsafasini badiiy ifodalashga qaratilgan. Boshqacharoq aytganda, Boqiy darbadar falsafasi roman markazidan turli syujet liniyalarini birlashtiruvchi qizil ip bo'lib o'tgan. Kompozitsiyaning asosi – fikr tashlash (tezis), unga boshqa bir fikrni qarshi qo'yish (antitezis) va xulosaga olib kelish (sintez)dan iborat mazmuniy tizimi ham muallifning Boqiy Darbadar degan badiiy-falsafiy umumlashmasidan kelib chiqqan. Asar mohiyatiga yovuzlik, ezgulik kurashining pirovard-oqibati Xudoga qaytish degan badiiy g'oya-konsepsiya qo'yilgan.

Yozuvchining ijodiy konsepsiyasi diniy-islomiy manbalardan oziqlangan hikmatlar ijod va so'z erkinligining mahsuli sifatida yuzaga kelganligi, mafkura va oqimlar doirasidan xolislik maydoniga chiqqan olgan bu asarlar adib ijodiy konsepsiyasini ifodalovchi adabiy poetik tamoyil darajasiga ko'tarilganligi va majoz falsafasi qiyosiy o'rganilib, asarlaridagi davriy va abadiy muammolarning majoz uslubida ifodalanishi yoritilgan.

His va aql sintezi natijasida yaratilgan badiiy asarlarda inson bilan bog'liq muammolar oshkora yoki ramz, majoz yo'li bilan qalamga olinadi. Kitobxon o'z dardi, hislari, ko'ngil kechinmalari – o'z qalbiga doir asarlarnigina qabul qiladi. Badiiy ijod inson botinida kechadigan hissiy va aqliy faoliyatning mahsuli bo'lib, u ijodkor "ichki men"ning til vositasida namoyon bo'lishidir, deb aytish mumkin. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, insonning ichki dunyosi, ruhiy olamida kechayotgan tuyg'ular, botinida yuz berayotgan evrilishlar g'ayritabiiy ravishda, hatto uning o'ziga to'liq tushunarli bo'lmagan holatda badiiy asarda akslanadi. Badiiy ijod ruhiy-psixologik jarayon bo'lib, uni batamom tushunish yoki tushuntirib berish imkonsiz.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev SH.SH. O'zbekiston ijodkor ziyolilari bilan uchrashuvdagi ma'ruzasi. "Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir"/ Xalq so'zi, 2017 yil, 4 avgust.
2. Boltaboyev H. Mahmudov M. Adabiy-estetik tafakkur tarixi. Uch jildlik. 1-jild. Qadimgi davr.- Toshkent: MUMTOZ SO'Z, 2013
3. Mirzaev S. XX asr o'zbek adabiyoti. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005.
4. Mustaqillik davri adabiyoti. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006.
5. N.Karimov va boshq. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1999.
6. Psixoanaliz asoslari. O'quv qo'llanma. – Toshkent: O'zbekiston, 2004.
7. To'rayev D. Romanchiligimizning yangi ufqlari// Davr va ijod mas'uliyati. –Toshkent: Yangi asr avlodi, 2004. –B. 25-26;